

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 341(477+470) «1918/1919»

Дорошко М. С.*

ВІДНОСИНИ ДИРЕКТОРІЇ УНР З УРЯДОМ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ В КІНЦІ 1918 – 1919 РР.: НЕЗАСВОЄНІ УРОКИ ІСТОРІЇ

В статті проаналізовано українсько-російські міждержавні відносини в кінці 1918-1919 рр. Автор переконаний, що драматичні події недавнього минулого мають стати наглядним уроком для сьогодення, адже як і майже сто років тому Росія залишається ключовим фактором української зовнішньої і, як не прикро, внутрішньої політики. Особливо очевидним це стає під час політичних криз. До Росії, як засвідчує історія, українська влада звертається в моменти, коли її легітимність ставиться під сумнів.

Ключові слова: міждержавні відносини, зовнішня політика, Україна, Радянська Росія.

This article of the analysis of Ukrainian – Russia interstate relations during 1918-1919 years. We consider it is our duty to remind the Ukrainian community about dramatic events of the recent past in order that they may be a visible lesson for the present, because like almost a hundred years ago, Russia remains a key factor in Ukrainian foreign and, sadly, domestic policy. Especially it becomes obvious during political crises. As history proves, the Ukrainian government calls for Russia's assistance in the moments when its legitimacy is being questioned.

Key words: interstate relations, foreign policy, Ukraine, Soviet Russia.

В статье проанализированы украинско-российские отношения в конце 1918-1919 гг. Автор убежден, что драматические события недавнего прошлого должны стать уроком для современности, ибо также как и почти сто лет тому назад Россия остается ключевым фактором украинской внешней и внутренней политики. К России, как свидетельствует история, украинская власть обращается в моменты, когда ее легитимность ставится под сомнение.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, внешняя политика, Украина, Советская Россия.

Постановка проблеми. 95 років тому, взимку 1919 р., скориставшись внутрішньо-політичною кризою в Україні, спричиненою поваленням гетьманату Павла Скоропадського і переходом влади до Директорії Української Народної Республіки, більша частина Наддніпрянської України опинилася в руках російських більшовицьких окупаційних

* доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

військ. Так розпочалася нова фаза радянізації України, наслідком чого стало проголошення у Харкові Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) і створення підконтрольного Москві уряду – Раднаркому УСРР.

Мета статті – проаналізувати відносини Директорії УНР з більшовицьким урядом Радянської Росії і з'ясувати причини втрати Україною державності в добу Національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри публікацію значної кількості праць, у яких висвітлюється зовнішньополітична і дипломатична діяльність Директорії УНР, проблема її відносин з більшовицькою Радою Народних Комісарів (за окремими винятками [9; 11]) не виступає самостійним об'єктом дослідження, а досліджується в контексті тогочасних міжнародних відносин [1; 3-7; 9-11]. На наше переконання, українсько-більшовицькі стосунки доби Директорії УНР є показовими у сенсі незмінності «візантійської» політики Росії щодо України від часу визвольних змагань українців середини XVII ст. до сьогодні, а отже заслуговують на прискіпливу увагу дослідників.

Основні результати дослідження. Створення Директорії та організація нею народного повстання проти режиму гетьмана П. Скоропадського припали на час кардинальних змін у міжнародній ситуації й зовнішньополітичному становищі України, спричинених завершенням Першої світової війни. Для української державності вони були дуже несприятливими, бо з поразкою двох найбільших учасників Четвертого союзу – Німеччини й Австро-Угорщини та евакуацією їхніх військ УНР загрожувала повномасштабна війна з РСФРР. Антанта негативно ставилася до «сепаратизму» народів, які входили до складу колишньої Російської імперії; на північному заході відновленої УНР активізувалися польські війська, що переважали українські кількістю і якістю; без формального оголошення війни посилювався рух більшовицьких формувань з півночі й північного сходу; на південно-східному кордоні зосереджувалися сили «білої» Росії під командуванням генерала А. Денікіна, а південна смуга з Кримом, Одесою, Миколаєвом і Херсоном була зайнята десантом Антанти. Загальний стан республіканського війська, що брало участь у проти-гетьманському повстанні, не давав вагомих підстав вірити в те, щоб Україна могла втриматися власними силами без союзу з одним із головних центрів сили у Східній Європі, – Антантою, РСФРР чи «білою» Росією, але жоден із них не відзначався прихильністю до української незалежності.

Директорія, що прийшла до влади в Україні 14 грудня 1918 р., не мала чіткої зовнішньополітичної концепції та єдиного погляду на пріоритети у міжнародних справах. Угрупування В. Винниченка і прем'єр-міністра В. Чехівського наполягало на союзі з більшовиками проти Антанти, інша група, яку підтримував С. Петлюра, висувала протилежну думку – йти на зближення з Антантою проти російських більшовиків. Тому нова українська влада спершу заявила про свій нейтралітет у громадянській боротьбі, яка розгорнулася на теренах колишньої Російської імперії. Але для реалізації нейтралістської платформи в умовах революції й громадянської війни не було можливості, УНР могла орієнтуватися або на Антанту, або на Радянську Росію.

В основу політики Радянської Росії щодо України була покладена зовнішньополітична концепція, що сягала своїм корінням дореволюційного великодержавного сприйняття України. Згідно Брестського договору Москва зобов'язана була укласти мир з УНР та визнати мирний договір між нею та Центральними державами, однак із виконанням цих зобов'язань Раднарком зволікав і, згідно зі своєю зовнішньополітичною стратегією, продовжував надавати військову допомогу Народному Секретаріату, а згодом – Тимчасовому робітничо-селянському урядові, які лише на ній і трималися.

Першою спробою нейтралізації імперських планів більшовицької Росії щодо включення України до «світової комуни» стала особиста домовленість майбутнього голови Директорії В.Винниченка з керівниками делегації РСФРР на мирних переговорах з Українською Державою Д. Мануїльським і Х. Раковським про нейтралітет більшовиків під час повстання проти гетьмана П.Скоропадського. Про це, зокрема, зазначив у своїй праці «Україна в огні й бурі революції» голова уряду УНР кам'янецької доби І. Мазепа. Суть домовленості, на його думку, полягала в тому, що «Совітська Росія мала признати самостійність Української Народньої Республіки й демократичний лад на Україні. Українська Народня Республіка мала забезпечити легальне існування партії комуністів і також свій нейтралітет у боротьбі Совітської Росії з її зовнішніми ворогами» [4, с. 85].

Жодної допомоги у боротьбі проти гетьмана російський Раднарком не обіцяв, але коли повстання під проводом Директорії почало перемагати, більшовики зайняли Гомель і почали наступ проти військ Директорії на Чернігівщині й Харківщині. «В Харкові, – писав І. Мазепа, – большевики на чолі з П'ятаковим, Аусемом та іншими випускають відозву, в якій заслуги повалення гетьмана приписують собі й ... проголошують совітську владу на Україні. Такого віроломства з боку большевиків, – зауважив І. Мазепа, – українські соціалісти не чекали» [4, с.85]. Хоча б мали звернути увагу на застереження одного з лідерів української соціал-демократії передреволюційної доби Л. Юркевича, висловлене ним щодо своєрідного трактування лідером російських більшовиків тези про право української нації на самовизначення.

У написаній наприкінці 1916 р. брошури «Російські соціал-демократи і національне питання» теоретик УСДРП стверджував, що проголошення, за сприятливих умов, незалежності України неминуче підштовхне російський пролетаріат на виступ проти неї, а на своє виправдання він скаже, що «право на самовизначення націй зовсім не рівнозначне з вимогою відокремлення, роздрібнення, утворення дрібних держав». Українських же робітників, якщо вони, повіривши в «право на самовизначення», приєднаються до повстання, російський пролетаріат назве зрадниками справи «повного політичного й економічного визволення» і буде боротися проти них з «визвольною» метою [8, с. 19].

Передбачення Л. Юркевича справдилося не лише в кінці 1917 – на початку 1918 р., коли більшовицький Раднарком відрядив проти своїх колег-соціалістів з Української Центральної Ради війська полковника М. Муравйова, а й рік по тому, коли скориставшись антигетьманським повстанням Директорії, російські більшовики почали наступ в Україну з півночі й сходу. Спершу Директорія намагалася урегулювати конфлікт з РСФРР мирним шляхом. Із цією метою до Москви виїхала офіційна делегація на чолі з лівим соціал-демократом С. Мазуренком з пропозицією укладення військового союзу і економічної угоди на умовах припинення бойових дій та визнання Кремлем суверенності України. Але позиція Раднаркому Росії на переговорах свідчила про те, що він не мав наміру встановлювати добрі стосунки з Директорією УНР. Представники радянської делегації не прийняли пропозицію українських дипломатів щодо припинення військових дій між двома державами, зводячи проблему до поладження стосунків між урядом УНР та Радянською Україною. Підписавши пакт щодо посередництва РСФРР у переговорах між двома українськими урядами, місія С. Мазуренка погодилася на фактичну капітуляцію, якої Директорія ще під проводом В. Винниченка не прийняла.

Оскільки проблему миру з УНР лєнінський уряд цинічно зводив до урегулювання внутрішньоукраїнського конфлікту й відставки Директорії, московські переговори зайшли в глухий кут і на початку лютого 1919 р. були припинені.

Безуспішні переговори у Москві спонукали Директорію змінити курс зовнішньої політики, шукати собі підтримки та союзників серед країн Антанти. Поміrkовані кола ук-

раїнського керівництва, що орієнтувалися на порозуміння з державами Антанти, активізували переговорний процес із командуванням французького експедиційного корпусу в Одесі й Бірзулі. Однак, попри те, що Директорія погодилася на більшу частину антантівських вимог, у тому числі й відставку В. Винниченка та В. Чехівського, досягнути бажаної угоди не вдалося. Каменем спотикання стало питання про контроль над армією УНР з боку денікінських офіцерів, оскільки західні демократії були переконані, що уряд УНР нездатен протистояти внутрішній анархії й зовнішній більшовицькій агресії. Таким чином, двозначність і нерішучість зовнішньої політики Директорії взимку 1918 – навесні 1919 рр. лише ускладнила її стосунки з обома центрами сили – Кремлем і Антантою, не допомігши ані попередити агресію з боку РСФРР, ані забезпечити дипломатичне визнання УНР Заходом.

Офіційні переговори з польським урядом велися дипломатичними місіями Директорії УНР з серпня 1919 р., але, попри швидке укладення перемир'я вже 1 вересня, досягнення повномасштабного порозуміння ускладнювалося проблемою визначення кордонів між обома країнами. Сумнівною для більшості польських партій, насамперед для націонал-демократів, які мали відносну більшість у Сеймі, була ідея незалежності України, гострим на переговорах виявилася і питання вступу союзних (у випадку підписання відповідної угоди) польських військ на територію Наддніпрянської України. З іншого боку, явно нерівноправний характер проєктованого варшавською дипломатією союзного договору сприймався вкрай негативно широкими колами української громадськості як на Заході, так і на Сході.

Уряд УНР не полишав спроб порозумітися з Москвою, але через політику більшовиків усі ці намагання були марними. Невдалі спроби Радянської Росії силоміць накинути більшовицьку владу Україні змусили її керівництво вдатися до тактичного маневру. Накреслений В. Леніним і Х. Раковським у ході боротьби з денікінщиною курс на створення незалежної від Росії Української радянської республіки, що ніби-то втілювався в життя, вніс розкол до лав провідників української незалежної державності.

Відомо, що оманливі ілюзії щодо перспектив існування самостійної УСРР поділяв (з деякими серйозними застереженнями) экс-голова Директорії В. Винниченко. Коли в другій половині вересня 1919 р. до нього в австрійській Ляйпці прибув колишній голова місії Директорії на переговорах з РСФРР С. Мазуренко, і висловив у розмовах думку про можливість поїздки Винниченка до Москви для переговорів, экс-голова Директорії, що на той час був прихильником передачі влади в Україні Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, в цілому схвально поставився до ідеї переговорів з більшовиками, висловиши низку застережень. «Тільки наперед, зазначав В. Винниченко, – треба все ж таки в'яснити, чи, справді, моя участь дасть користь справі. Але не тільки з соціального, але й з національного боку. Українська нація повинна жити, повинна бути увільнена від усяких утисків, від усякого поневіряння і знуцання, звідки б воно не походило. Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посереднє, але й безпосереднє, активне національне визволення; незалежне військо; військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога. Без вирішення цих питань їхати не можу» [2, с. 98].

Вже після остаточного утвердження більшовицької влади в Україні В. Винниченко все-таки вів переговори влітку 1920 р. з керівництвом РКП(б) про можливість свого включення до партійно-державних структур влади УСРР. Однак за місяць перебування у Харкові і Москві пересвідчився, що ні самостійної УСРР, ні непідконтрольної Кремлю КП(б)У немає, а є тільки РКП(б) в Україні, яка проводить політику, вироблену московським пар-

тійним центром. «Ніякої радянської (совітської) влади на Україні, – писав після своєї поїздки В. Винниченко, – не було заведено... Владу всю захопила... купка людей з Російської Комуністичної партії. Ця влада спиралась на військову збройну силу навезених з Росії... полків червоної армії». Для більшовицького керівництва, що лише декларувало право націй на самовизначення, було краще, вів далі В. Винниченко, «щоб на Україні вся влада була в руках своїх людей, позбавлених усякого українського патріотизму, не зв'язаних з українським народом ніякими традиціями й емоціями» [12; с. 463-464]. В цьому й полягала суть імперської політики більшовицького режиму, накиненого Україні військами Радянської Росії.

Висновки. Нині, коли український народ піднявся на революцію гідності за свої права і свободи, існує небезпека повторення кремлівського сценарію перетворення української влади на маріонетку Москви. Вважаємо своїм обов'язком нагадати українській спільноті про драматичні події недавнього минулого з тим, щоби вони послуговували наглядним уроком для сьогодення, адже як і майже сто років тому Росія залишається ключовим фактором української зовнішньої і, як не прикро, внутрішньої політики. Особливо очевидним це стає під час політичних криз. До Росії, як засвідчує історія, українська влада звертається в моменти, коли її легітимність ставиться під сумнів. Так було і після перебирання влади в Україні Директорією УНР в грудні 1918 р.

Список використаних джерел

1. Веденєєв Д. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії / Д. Веденєєв, А. Гошуляк // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 73-86.
2. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко // Київ. – 1990. – № 11. – С. 92-108.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. [У 2 т.] / Д. Дорошенко. – Ужгород : Накладом О. Цюпки, 1930. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. – 424 с.
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / Ісак Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
5. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917 – 1921 років на теренах постімперської Росії: монографія / В. Матвієнко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 373 с.
6. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. / За ред. В. А. Смолія. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
7. Поссе С. Українська Директорія та її зовнішня політика: (Київський і Вінницький періоди) / С. Поссе // Літопис революції. – 1929. – № 5-6. – С. 3-44.
8. Рыбалка Л. Русские социал-демократы и национальный вопрос / Л. Рыбалка. – Женева : Б.и., 1917. – 67 с.
9. Солдатенко В. Ф. Надзвичайна дипломатична місія УНР до Москви 1919 р. / В. Ф. Солдатенко // Зб. наук. пр. Наук.-дослід. ін-ту українознавства. – К., 2007. – Т. 15: На пошану проф., чл.-кор. НАН України В. Д. Барана. – С. 450-472.
10. Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: монографія / В. В. Соловійова; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Донецьк, 2006. – 393 с.
11. Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (В. Винниченко та М. Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна) / П. Солуха. – Чикаго : Накладом авт., 1973. – 382 с.
12. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / Упорядники Т. Гунчак, Р. Сольчаник – Т. 1. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – 511 с.